

РОЗДІЛ 10 СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 343.131.7

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ В НОВОМУ ЗАКОНІ УКРАЇНИ «ПРО ПРОКУРАТУРУ»

THE PRESUMPTION OF INNOCENCE IN THE NEW LAW “ON PROSECUTION”

Булах А.А.,

студентка юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена висвітленню сутності та змісту презумпції невинуватості як засади діяльності прокуратури в новому Законі України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII. Досліджується значення презумпції невинуватості для прокуратури, звертається увага на проблемні моменти, пов'язані з її функціонуванням.

Ключові слова: презумпція невинуватості, засада, прокуратура, підтримання державного обвинувачення, невинуватість, обвинувальний ухил.

Статья посвящена освещению сущности и содержания презумпции невиновности как основы деятельности прокуратуры в новом Законе Украины «О прокуратуре» от 14.10.2014 г. № 1697-VII. Исследуется значение презумпции невиновности для прокуратуры, обращается внимание на проблемные моменты, связанные с ее функционированием.

Ключевые слова: презумпция невиновности, основа, прокуратура, поддержание государственного обвинения, невиновность, обвинительный уклон.

The article is devoted to the nature and content of the presumption of innocence as the principle of the prosecutors in the new Law of Ukraine “On Prosecution” from 14.10.2014 year № 1697-VII. This article examines the importance of the presumption of innocence for prosecution. Also, the author pays attention to the problematic aspects associated with its functioning.

Key words: presumption of innocence, principle, prosecution, maintenance of public prosecution, innocence, presumption of guilt.

Актуальність теми. Важливе місце в механізмі захисту прав і свобод людини відіграють презумпції, тобто закріплені в нормах права припущення про наявність чи відсутність певних фактів, які мають юридичне значення. Однією з таких презумпцій є презумпція невинуватості як об'єктивне правове положення у сфері кримінального судочинства, за яким особа вважається невинуватою в учиненні злочину, доки її вину не буде доведено в законному порядку й встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Прокурор у своїй діяльності підпорядковується засадам діяльності прокуратури, визначених у Законі України «Про прокуратуру», зокрема і презумпції невинуватості (п. 4 ч. 1 ст. 3).

Варто відзначити, що в юридичній науці завжди достатня увага приділялася вивченню галузевих принципів кримінального судочинства. Окремі аспекти принципу презумпції невинуватості висвітлювались у працях Ю.М. Грошевого, М.Й. Коржанського, В.В. Крижанівського, О.М. Ларіна, В.Т. Нора, В.І. Малюги, М.М. Михеєнка, В.В. Молдована, В.М. Тертишника, М.Є. Шумила та ін.

Метою статті є з'ясування значення презумпції невинуватості для прокуратури та її недоліки в застосуванні.

Виклад основного матеріалу. Принцип презумпції невинуватості – це основоположне кредо будь-якої цивілізованої держави, яке записане в усіх міжнародних документах про права людини. Так, згідно із Загальною декларацією з прав і свобод людини, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., «кожна людина, обвинувачена в учиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, під час якого їй забезпечують усі можливості для захисту» (ч. 1 ст. 11).

У ч. 2 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., проголошується: «Кожен обвинувачений в кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно із законом». Майже так само викладений принцип презумпції невинуватості в Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод [1, с. 31].

Ця засада є конституційною в більшості країн світу і становить обов'язковий атрибут демократичного правосуддя. Так, згідно зі ст. 62 Конституції України, особа вважається невинуватою в учиненні злочину й не може бути піддана кримінальному покаранню,

доки її вину не буде доведено в законному порядку й встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну та моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням [2].

Так цей принцип викладений і у ст. 17 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України): особа вважається невинуватою в учиненні кримінального правопорушення й не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в порядку, передбаченому Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили [3].

Аналіз цих норм засвідчує, що формулювання презумпції невинуватості обвинуваченого в Конституції України та КПК України дуже відрізняється від визначень, даних у вказаних міжнародно-правових актах. Сутність різниці полягає в тому, що за Конституцією України право обвинуваченого бути судимим відповідно до принципу презумпції невинуватості перетворюється в обов'язок бути судимим, оскільки презумпція може бути спростована тільки вироком суду. Крім того, відповідно до Конституції України, обвинувачений знаходиться у менш вигідному становищі, ніж за положеннями Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що дозволяють установити невинуватість особи різними процедурами, визначеними законом [1, с. 32].

У ст. 3 нового Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. перелічено засади діяльності прокуратури. Звертаємо вашу увагу на те, що у ст. 6 Закону України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 р. міститься перелік принципів організації й діяльності прокуратури. Постає питання про різницю між «засадами» та «принципами». Побуває думка, що ці поняття є дуже близькими, але не тотожними категоріями, тобто вони не є синонімами. Саме тому й законодавець, і Конституційний Суд України іноді навіть використовують їх у схожому значенні. Відповідно до цієї позиції, термін «засада» є ширшим за своїм змістом та охоплює також і ті явища, які окреслюються категорією «принцип» [4]. Але якщо звернутися до словника синонімів, можна зробити висновок, що ці поняття є тотожними, оскільки «засада» визначається як основа, підвалина, принцип, база, головне правило, а «принцип» як засада; (науки) закон; правило, канон, норма [5, с. 65, 166].

Стосовно поняття принципів В.І. Малюга зауважує, що це керівні, фундаментальні ідеї, основні правила поведінки, центральні поняття, основа системи, що відображають як об'єктивні, так і суб'єктивні начала [6, с. 5].

В.Т. Нор під засадами кримінального провадження розуміє закріплені в Конституції України, загальноновизнаних міжнародних актах і в кримінальному процесуальному законодавстві фундаментальні (ба-

зові) керівні для учасників провадження положення, що виражають і визначають найістотніші властивості провадження, вимоги до правил та способу діяльності насамперед органів і службових осіб, які ведуть кримінальне провадження, та є гарантіями забезпечення дотримання прав, свобод, законних інтересів тих учасників провадження, які залучаються до нього, а в підсумку – виконання завдань кримінального провадження [7, с. 389].

Можна не надто прискіпливо ставитися до прописаних у наведених нормативних актах понять «засада» й «принцип», тому що в Європі та світі не дуже переймаються загальною теорією права, включаючи теорію законотворення, а більше керуються «духом» закону і правилами, які випливають із принципу презумпції невинуватості.

Новий Закон України «Про прокуратуру» спрямований на вдосконалення законодавчих засад організації та діяльності прокуратури України з метою імплементації європейських стандартів, тому, відповідно, нововведенням є конкретне посилення на презумпцію невинуватості в переліку засад діяльності прокуратури у ст. 3.

Формула презумпції невинуватості (особа вважається невинуватою в учиненні злочину й не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку й встановлено обвинувальним вироком суду) – це об'єктивне правове положення, констатація і вимога закону, насамперед Основного – Конституції України, звернена до всіх державних і громадських формувань, посадових і службових осіб, громадян, до загальної суспільної думки: обвинувачений вважається невинуватим доти, доки той, хто вважає його винним на суб'єктивному рівні (слідчий, прокурор, потерпілий чи інший суб'єкт процесу), не доведе в установленому законом порядку (тобто у кримінально-процесуальній формі) його вину перед належним судом допустимими й достовірними доказами. Лише коли суд погодиться з ними, на їх основі ухвалить обвинувальний вирок щодо обвинуваченого, і цей вирок набере законної сили, лише з цього моменту обвинувачений вважається винним у вчиненні злочину, і лише з цього часу можна вважати й називати його злочинцем.

Отже, призначення презумпції невинуватості насамперед полягає в тому, щоб протистояти у кримінальному судочинстві обвинувальному ухилу, суб'єктивізму, тенденційності чи навіть свавіллю всього, що перетворює кримінальне судочинство в знаряддя розправи над обвинуваченим, ототожнює обвинуваченого з винуватим, робить його фактично безправним.

Визнання обвинуваченого винним у вчиненні злочину лише за умови доведеності в установленому законом порядку його вини характеризує демократичну сутність кримінального судочинства, надійно гарантує від необґрунтованого, свавільного притягнення до кримінальної відповідальності. Увесь сенс презумпції невинуватості полягає не в тому, що слідчий чи прокурор, котрий затверджує обвинувальний

акт, вважає його винним. Внутрішнє переконання про винуватість особи в учиненні злочину може сформуватись у них уже на стадії відкриття кримінального провадження. Воно може укріплюватися в ході досудового розслідування в результаті одержання все нових доказів вини особи і знайти своє закріплення в обвинувальному акті. Потім у випадку надходження до суду матеріалів кримінального провадження з обвинувальним актом обвинувачена особа визнається винною в учиненні злочину у свідомості (на суб'єктивному рівні) слідчого та прокурора, який затвердив обвинувальний акт, і висновки цих суб'єктів процесу про вину обвинуваченого насправді можуть бути істинними. Але обвинувачений поки що визнається невинуватим перед законом і суспільством. І, відповідно, як у випадку прокурора, котрий складає обвинувальний акт, у свідомості суду (судді) презумпція невинуватості перекривається презумпцією винуватості, зовнішнім вираженням чого стає обвинувальний вирок. Визнати ж особу винною в учиненні злочину, а також піддати її кримінальному покаранню інакше як за вироком суду в демократичній державі неможливо [7, с. 390].

Отже, презумпція невинуватості за своєю природою є гарантією права особи, щодо якої розпочато кримінальне провадження, на визнання її невинуватою з боку держави в особі її публічних органів і посадових осіб до часу, коли її вину визнає суд своїм вироком, що набрав законної сили.

Презумпція невинуватості як об'єктивне правоположення покладає на сторону обвинувачення обов'язок підтвердити вину обвинуваченої особи об'єктивними доказами. Закріплюючи правило, згідно з яким особа, яка підозрюється чи обвинувачується в учиненні злочину, не зобов'язана доводити свою невинуватість, ч. 2 ст. 62 Конституції тим самим покладає обов'язок (тягар) доказування її вини на сторону обвинувачення. При цьому КПК України зобов'язує прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого всебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (ч. 2 ст. 9) [3]. Такий підхід, сформульований у зазначеному правилі презумпції невинуватості, має гуманістичну основу й зумовлений тим, що сторона обвинувачення у справах публічного та приватно-публічного обвинувачення за своїми матеріальними, організаційними й процесуальними можливостями набагато сильніша у формуванні доказової бази, аніж її опонент – сторона захисту.

Так, прокурор є обов'язковою стороною кримінального судочинства, він є державним обвинувачем. Виконуючи процесуальну роль гаранта законності, прокуророві щонайменше належить бути постійно присутнім у судовому засіданні, уважно слухати показання всіх осіб, брати активну роль у дослідженні до-

казів. На жаль, багато прокурорів на практиці беруть участь у судовому засіданні будучи при цьому недостатньо підготовленими, не орієнтованими в деталях справи, що розглядається, і, звісно, це нівелює участь прокурора у змагальному процесі. Не є корисною заміна одного прокурора на іншого практично в кожному судовому засіданні по одній справі, оскільки це призводить до порушення принципу презумпції невинуватості. Пояснюється це тим, що прокурор, який приходить на судові засідання не ознайомившись із матеріалами провадження, наділяє обвинуваченого обов'язком доказувати свою невинуватість. Тому для забезпечення належного рівня знання прокурорами матеріалів справи необхідно, щоб один прокурор брав участь у судовому засіданні при розгляді конкретної справи незмінно, оскільки перекладати обов'язок доказування своєї невинуватості на обвинуваченого чи його захисника недопустимо [8].

Обвинувачення не може ґрунтуватись на припущеннях, тож будь-які припущення, думки, догадки прокурора, якими привабливими вони не були б, при вирішенні питання про вину особи доказами не можуть бути і значення не мають. Вони можуть бути використані лише для висунення версій, але не для обґрунтування вини. Такі припущення лише підтверджують сумнів, а він має бути витлумачений тільки на користь обвинуваченої особи. Це правило є невід'ємною частиною презумпції невинуватості й полягає в тому, що такі сумніви тлумачаться на користь обвинуваченої особи. Категорії «сумнів» і «впевненість» характеризують ставлення людини до наявності чи відсутності певної обставини. У кримінальному судочинстві – до наявності чи відсутності хоча б однієї з обставин, які належать до предмета доказування у кримінальній справі, але насамперед події злочину, особи, яка його вчинила, та її вини. Почуття сумніву характеризується невпевненістю, усвідомленням непереконаності, незадоволенням стосовно того, що приймається за істину, за вирішення певного завдання. Сумнів не приводить до формування «чистого» внутрішнього переконання про винуватість особи. Будь-який висновок суддів, який містить сумнів, є свідченням невпевненості в істинності знань, на основі яких формується висновок, а на його основі – рішення. Ухвалювати будь-які рішення про винуватість обвинуваченого без переконання в ній на основі зібраних доказів презумпція невинуватості забороняє категорично. Коли ж усе-таки сумніви щодо вини обвинуваченого не були усунуті й спростувати їх неможливо, він вважається, відповідно до презумпції невинуватості, невинуватим: недоведена вина рівнозначна й рівносильна доведеній невинуватості [7, с. 397].

Справжній принцип презумпції невинуватості для всіх без винятку, а для слідчого, прокурора, судді особливо й обов'язково, є правилом їхньої поведінки, згідно з яким їм забороняється поводитись з обвинуваченим як із злочинцем до моменту, поки не набере законної сили обвинувальний вирок суду, що означає нормальні взаємини між ними як між людьми рівними, що державний примус під час кримі-

нального провадження може застосовуватися лише тією мірою і лише настільки, наскільки це необхідно для того (виходячи виключно з поведінки обвинуваченого під час кримінального провадження), щоб він міг постати перед судом [9, с. 10].

Хотілося б відзначити, що положення цього принципу є важливою гарантією встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні, забезпечення конституційних прав і свобод людини, а тому порушення його вимог призводять до скасування прийнятих процесуальних рішень, повернення кримінального провадження на додаткове розслідування та інших негативних наслідків.

Висновки. Отже, підсумовуючи зазначене, варто вказати, що презумпція невинуватості є галузевим принципом кримінального судочинства, норматив-

ний зміст якого поширює свою дію на всіх учасників кримінального провадження, зокрема на процесуальні органи, які змінюються під час кримінального судочинства, у результаті чого і дія презумпції невинуватості визначається залежно від цих змін. Виходячи з цього, вважаємо, що закріплення презумпції невинуватості в Конституції України та Кримінальному процесуальному кодексі України достатньо для протистояння у кримінальному судочинстві обвинувальному ухилу, суб'єктивізму та свавілля всього, що перетворює кримінальне судочинство у знаряддя розправи над обвинуваченим.

Отже, пропонуємо формулювання засади «презумпція невинуватості» діяльності прокуратури в новому Законі України «Про прокуратуру» змінити на «забезпечення презумпції невинуватості».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крижанівський В. Межі дії презумпції невинуватості в кримінальному процесі України / В. Крижанівський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». – 2010. – № 82. – С. 31–33.
2. Конституція України : офіц. текст зі змінами станом на 15 трав. 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : офіц. текст зі змінами станом на 15 берез. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України – 2013. – № № 9–10, 11–12, 13. – С. 88. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Божко В. Аналіз співвідношення змісту термінів «засада» і «принцип» крізь призму правових позицій Конституційного Суду України / В. Божко // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2011. – Вип. 54. – С. 124–132.
5. Практичний словник синонімів української мови / уклад. С. Караванський. – К. : Українська книга, 2000. – 480 с.
6. Малюга В.І Принципи організації та діяльності прокуратури України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / В.І. Малюга. – К., 2002. – 20 с.
7. Нор В.Т. Презумпція невинуватості як принцип кримінального судочинства та його інтерпретація Європейським судом з прав людини / В.Т. Нор // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2011. – № 53. – С. 389–401.
8. Шаренко С.Л. Участь прокурора в судовому розгляді кримінальних справ як спосіб забезпечення реалізації принципу презумпції невинуватості / С.Л. Шаренко // Проблеми законності. – 2008. – № 99. – С. 181–186.
9. Попелюшко В.О. Чому конституційну формулу принципу презумпції невинуватості треба змінити / В.О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 1 (5). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pvontz.pdf>.